

Tiranija denarja med Benom Jonsonom in Stefanom Zweigom

ANJA ROŠKER

Jožef Ropoša, Jaka Lah, Jernej Gašperin, Gašper Jarni

»Denar sveta je gospodar, ne kralj, ne car, noben vladar tako oblastno ne veli, da plešeš, kakor gode ti.« Tako prepevajo služabniki v uvodnem songu komedije avstrijskega pisatelja Stefana Zweiga o prevarantskem plemiču Volponeju, ki hlini bolezen, da bi z bogatimi darili prisklednikov, ki hlepijo po dediščini, povečal svoje premoženje. Denar kot univerzalno merilo vrednosti, sredstvo, ki omogoča dostop do neomejene vsote užitkov, je vse od svojega pojava vznemirjal pohlepno človeško naravo in vzbujal slo po prestižu in ugodju. Moč neusahljive sle po imetju, ki tke neskončno mrežo laži in prevar, je navdihnila tako elizabetinskega dramatika Bena Jonsona kot avstrijskega pisatelja prve polovice 20. stoletja Stefana Zweiga, da sta spisala vsak svojo različico komedije o spletkah zvitega Volponeja, ki z lažnimi obljubami o dediščini ožema svoje prilizovalce. »Bogastvo, silni bog, gospod vse zemlje, ti Vse in Nič, ti nema abeceda, ki v tebi vse besede so sveta, kdor zna te rabiti, je car življenja, ker čast, ljubezen, slavo, slednjo slast lahko mi pridobiš,« izreka Volpone hvalnico svojemu imetju. Toda sla po bogastvu je prevarantskega Benečana in lovca na njegovo dediščino zaslepila do te mere, da zaradi nenehne gonje po povečanju premoženja ne najdejo več časa za predajanje ugodju, ki ga lahko kupi denar. Ali nam pohlep po bankovcih in kovancih sploh še dopušča, da »plešemo, kakor nam gode«? Vprašanje, ki ga obravnavata komediji iz 17. in 20. stoletja, najde odgovor v nespremenljivosti pridobitniškega egoizma, toda Stefan Zweig je 300 let kasneje po nastanku Jonsonove elizabetinske komedije v svojo priredbo vnesel nekaj intervencij, ki na novo pretresejo razmerje med denarjem, užitkom in uživalci. Tako imamo opravka z eno zgodbo, eno situacijo in dvema rešitvama problema. Kako se s tiranijo denarja spopadajo Jonsonovi in kako Zweigovi protagonisti?

Plemič Volpone ter njegov prisklednik in humorist Mosca neizmerno uživata ob načrtovanju prevar, s pomočjo katerih slepita požrešni um beneških prilizovalcev. Da bi iztisnila čim več dobrin iz pohlepnih meščanov, ki prežijo na Volponejevo premoženje, si izmislita nešteto spletk, s katerimi pogoltneže pripravita do vsote nedopustnih dejanj. Da bi si zagotovil dediščino, stari oderuh Corbaccio razdedini svojega sina Leoneja. Trgovec Corvino

Volponeju pahne v objem svojo lepo ženo Colombo, da bi mu izkazal svojo predanost. Notar Voltore si izmisli verigo laži, da bi pred sodiščem dokazal prevarantovo poštenost in nedolžnost. »Ko sem buden in kadar sanjam, zmeraj isto: umreti, dedovati, dedovati, umreti, denar, denar, denar,« modruje Mosca, ko zaradi nepredvidenih zapletov ni več zmožen vzpostaviti nadzora nad situacijo. Nenasitna želja po imeti je med bogatašem in prilizovalci spletla nerazvozljivo mrežo denarnih transakcij, požrešneži so se znašli v koruptivnem poslovanju, v nekakšnem trgovanju denar za denar. Ironično v skladu z razvojem družbe, v kateri je denar postal predvsem sredstvo goljufij in zlorab, Aristotel v *Nikomahovi etiki* pojav denarnega gospodarstva povezuje prav s potrebo po pravičnosti. Antični mislec začetek trgovanja z univerzalnim vrednostnim merilom umešča v čas nastanka političnih družb oziroma polisa, prehod od naturalnega gospodarstva k denarnemu enači s prehodom od privatne geste k moralni, saj pravni red v primerjavi z zasebnimi obrednimi menjavami med klani zahteva možnost objektivne menjave, enake za vse. Podobno meni Georg Simmel, ki v *Filozofiji denarja* piše, da je poslovanje z denarjem pripomoglo k svobodnejšemu in objektivno natančnejšemu trgovanju, saj je bilo vrednost naturalnih objektov težko določiti pravično glede na želje obeh strank. Toda nemški filozof v objektivizaciji vrednosti zaznava paradoks, saj prav trgovanje s pomočjo generalnega ekvivalenta vrednosti omogoča subjektivno svobodo posameznika: »Kot smo pravkar videli, se osebna svoboda toliko bolj krepi, kolikor bolj narava postaja za nas objektivnejša in stvarnejša, sledeč svojim lastnim zakonom – tako se svoboda stopnjuje z objektivacijo in razosebljenjem gospodarskega kozmosa.«¹ Objektivno sredstvo trgovanja torej s svojo možnostjo menjave za katero koli dobrino posamezniku omogoča dostop do več subjektivnih užтков. Volponeja in njegove prilizovalce ta moč zaslepi do te mere, da jim zadostuje že samo imetje denarja, ugodij, ki jih slednji lahko kupi, si sploh ne privoščijo več.

Junaki elizabetinske komedije Bena Jonsona se tako vsepovprek utapljujejo v lastnih spletkah, v katerih načrtujejo pomnožitev svojega premoženja. Stefan Zweig pa je v svoji priredbi radikalno posegel v karakterja dveh protagonistov, v plemiča Volponeja in njegovega prisklednika Mosco. Jonsonov beneški prevarant kljub pohlepu še vedno čuti močno strast do izzivanja potencialnih dedičev, medtem ko je ta igrivost pri Stefanu Zweigu skorajda izgubljena, saj sta motiv in cilj vsake spletke, ki si jo oderuh izmisli, zgolj pridobitniške narave. Mosca, kot ga je skoval avstrijski pisatelj, pa ravno obratno, ni več tako zaslepljen s kopičenjem imetja kot v njegov predhodnik v elizabetinski različici, temveč se grabežljivi miselnosti svojega gospodarja celo upira. Ko beneški prevarant ob jutranjem svitu z oboževanjem pozdravlja svoje zlatnike, njegov sospletkar izrazi neodobravanje takšnega početja, saj se mu zapiranje bogastva v skrinjo zdi nesmiselno. Gospodar ga presenečeno vpraša, kaj bi pa on potemtakem storil z denarjem. Prisklednik odgovarja: »Najprej bi se spomnil, česa sem si od nekdaj želel, in potem bi se okrogli dukati morali toliko časa kotaliti, dokler mi ne bi vsega položili pred noge, celo abecedo užтков, kot bi rekli vi,

bi si dal zrecitirati.« Mosca si za razliko od Volponeja in lovcev na njegovo dediščino želi realizacijo užтков, ki jih lahko kupi denar, medtem ko drugim zadošča zgolj možnost dostopa do ugodij, kar je, kot ugotavlja Marcel Hénaff, primarna kvaliteta denarja: »Posedovanje denarja imetniku virtualno odpira neomejeno možnost izbir, kot so dostop do dobrin, užтков, srečanj, profesionalnih aktivnosti ali avantur. Redkokatera izmed teh možnih izbir je kdaj dejansko uresničena, toda njihova realizacija je irelevantna. Kar zares šteje, je odprtost možnosti, ki jih vsebuje denar, saj prav iz teh izhaja občutek svobode.«² Volpone in prilizovalci torej stremijo po občutku svobode, prisklednik Mosca pa si želi biti svoboden. Stefan Zweig je tako z likom prisklednika in humorista ustvaril upornika tiraniji denarja.

Toda Volponeja prisklednikova opozorila ne ganejo, svojo prevarantsko igro vztrajno žene naprej in si izmišljuje vedno nove ukane, da bi se zabaval ob zmotnih presojah beneških grabežljivcev. Tako se odloči, da bo za poslednji štos uprizoril svojo smrt: Mosca bo pred lovci na dediščino prebral oporoko, ki ga razglašja za edinega dediča, sam bo pa skrit za zaveso užtval ob pogledu na igro, ki jo je zrežiral. Sla po goljufijah zvitega plemiča prevzame do te mere, da ni zmožen predvideti nevarnosti, ki jih lahko izzove njegova igra. Tako se v vrhu komedije, ki jo goljuf uprizori v čast svoji zvitosti, situacija nepričakovano zaplete, prevare se začnejo razkrivati plast za plastjo. Ko se grabežljivci ob naznanitvi dediča začnejo prerekat in ob poskusih izpodbijanja oporoke ujemati v lastne laži, nevede razvozlavajo tudi mrežo Volponejevih prevar. Corvino v navalu jeze prizna, da je plemiču v zameno za dediščino podaril svojo ženo. Tudi Corbaccia novica, da ni podedoval Volponejevega premoženja, tako razvname, da izblebata, da je sina razdedinil samo zato, da bi razvedril na smrt bolnega človeka. Tako se izkaže, da je Leone, Corbacciov sin, ki je skrit v omari opazoval dogajanje v prevarantovi sobi, govoril resnico, ko je Volponeja obtožil poskusa posilstva lepe Colombe. Postalo je jasno, da beneški oderuh s hlinjenjem bolezni in lažnimi obljubami o dediščini drugim plemičem pomnožuje svoje premoženje. Volpone se je tako s svojim poslednjim štosom razkrinkal sam. Njegova igra se je izza zastora izmuznila v resničnost, njegov štos je izrodil realne posledice. Požrešni plemič s poslednjo potezo v svoji igri zastavi vse svoje karte, kajti za denar je vredno tvegati, saj je ta, kot se izrazi Michel Serres, joker, ki omogoča vse poteze: »Denar je generalni ekvivalent brez lastnega pomena, joker, ki vsebuje vse vrednosti, vse pomene [...]. Denar je nedoločljiv, je vse in hkrati nič, neke vrste prazen pomen. [...] Denar je oropan pomena, saj ima vse pomene. Je prazen in polisemičen.«³ Podobno razmišlja tudi že Volpone iz 17. stoletja, ki ga je skoval Ben Jonson: »Kako te ljubimo, ti nemi bog bogastva, ki razvežeš vse jezike, ki nič ne moreš, vendar vse storiš.« Gonja za denarjem tako po principu spominja na igro kart, v kateri vsi igralci poskušajo goljufati, da bi izvlekli jokerja. Volpone in lovci na njegovo dediščino so kot igralci v casinoju, ki so za povečanje dobitka pripravljene tvegati in zastaviti ves dosedanji dobiček. A takšna igra tveganja, katere rezultati vplivajo

¹ Georg Simmel: *Filozofija denarja*. Ljubljana: Študentska založba, 2005. Str. 305.

² Marcel Hénaff: *The Price of Truth: Gift, Money and Philosophy*. Stanford: Stanford University Press, 2010. Str. 332.

³ Michel Serres: *Genesis*. Michigan: University of Michigan Press, 1982. Str. 32–39.

na resničnost, se oddaljuje od svojega bistva, saj je čar igre, svete resnosti, kot jo imenuje Johan Huizinga, prav v tem, da nas odvezuje od vsakodnevnih profanih rutin. Pod urok igre nas postavi samo boljša vednost, kot se izrazi Robert Pfaller, ko Huizingovo teorijo igre umešča v koncept postmoderne, kajti »[o]streje ko razlikujemo med igro in realnostjo, toliko bolj se nas igra polasti«. ⁴ Igra, ki jo igra Volpone, je tako zgolj vsakodnevna profana rutina povečevanja imetja, v kateri ni ničesar svetega.

Edini igravec v Volponejevi tvegani igri, ki se odloči za drugačno potezo od drugih prevarantov, je plemičev prebrisani prisklednik Mosca. Ta je v Zweigovi priredbi spisan kot antagonist dogajanja, saj se do denarne tiranije vede uporniško: »Nas [prisklednike] pa je postavil Bog, da denar ne bi splenel, da se svet ne bi dolgočasil in da kvas ne bi zakrnil. [...] Mi, mi puščamo kri, skrbimo, da denar prehaja od bedakov k pametnim, iz skrinje na ulico: če ga ne bi mi, zapravljevci in priskledniki vedno znova gnali pokonci, bi svet zaspal.« Ben Jonson, v čigar igri se vsi prevaranti ponižno vdajajo tiraniji denarja, tako Volponejev poslednji štos razplete v drugo smer kot Stefan Zweig. Jonsonove goljufe za enak zločin doleti enaka kazen – sodnik jim odvzame imetje in jih obsodi na zapor, v katerem se bodo spokorili za svojo požrešnost. Zweigov Mosca, ki z denarnim jokerjem odigra drugačno potezo, pa poskrbi, da sveta ne uspava občutek svobode, ki ga daje bogastvo. Tako se odloči, da bo kot edini dedič svojega gospodarja vsem »oškodovancem« odstopil delež svojega premoženja kot nadomestilo za škodo, ki so jo utrpeli zaradi Volponejevih laži. Kot odziv na skopuštvu, ki ga je trpel pod jarmom sebičnega plemiča, pa priredi tudi razkošno zabavo. »Pleši denar, jaz te osvobodim, ne več gospod, tudi ne hlapec tvoj – jaz dam te vsem, jaz se igram s teboj!« prepeva osvobojen Mosca. Prisklednik je tako svojega gospodarja, ki se ne upa vrniti med žive in prepričati uživaštva na svoj račun, saj se boji posledic svojih dejanj, kaznoval na zanj najhujši način – z osvoboditvijo zlata iz skrinje. Brezpomenski joker je v uživačevih rokah končno dobil pomen in mu prinesel zmago v goljufivi kvartopirski igri.

Mosca se z uporom tiraniji denarja upira celotni kulturi delegiranja užitka, v kateri prevladuje interpasivnost. Pomen izraza, ki ga je skoval avstrijski filozof Robert Pfaller, izhaja iz Lacanovega razumevanja vloge zbora v antični tragediji. Francoski psihoanalitik v svojih analizah grških tragedij ugotavlja, da grški zbor odrsko dogajanje doživlja namesto nas, saj nenehno komentira uprizorjeno dejanje in se nanj odziva. Podobno sklepa tudi Slavoj Žižek, ki ugotavlja, da se lahko humoristična nanizanka, ki vsebuje tako imenovani »konzervirani smeh«, smeje namesto nas. Pfaller na podlagi tega postavi tezo, da »[n]aša čustva in prepričanja torej niso nič notranjega, temveč imajo lahko zunanjo, objektivno eksistenco«. ⁵ Tiranija denarja, jokerja z neskončnim številom pomenov, je sodobnega posameznika pahnila v pasivno obliko uživaštva, v kateri možnost užitka izpodriva dejanski užitek. Užitki in ugodja, ki privlačijo Volponeja in njegove prilizovalce, imajo tako svojo zunanjo, objektivno eksistenco

v posedovanju denarja. Denar živi namesto njih, denar uživa namesto njih, s svojo zmožnostjo transformacije v katero koli obliko ugodja jih je popolnoma zaslužnil. Doživljanje svobode je nadomestilo imetje možnosti svobode. Stefan Zweig tako z likom Mosce opozarja, da je treba družbi delegiranja užitka vrniti užitek. Poziva nas, da se iz interpasivnosti vrnemo v interaktivnost, izberemo ugodje, ki nas privlači, ter se mu prepustimo.

»Bog varuj, da bi vas kdaj potreboval, kajti bojim se, da pri meni teče denar hitreje od mojih nog,« nagovarja Mosca goste na svoji razkošni zabavi. Izjava, ki lahko zveni zelo potrošniško, vsebuje v kontekstu Zweigove komedije gesto upora zoper interpasivnost, kajti Volponejev prisklednik si z denarjem za razliko od svojega prevarantskega gospodarja privoščijo svojo abecedo užitkov. Če želimo, da nam denar omogoči »plesati, kakor nam gode«, moramo objektivno praznino zapolniti s subjektivno paleto ugodij. Da zmagamo v igri, je treba izbrati karto, ki nam ustreza, kajti joker vodi do zmage samo, če mu določimo pomen.

⁴ Robert Pfaller: *Umazano sveto in čisti um*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2009. Str. 46.

⁵ Ibid., str. 89.